

Włodzimierz KACZOROWSKI*

550. rocznica powstania staropolskiego dwuizbowego sejmu

Salus Rei Publicae Suprema Lex

Polski parlamentaryzm, którego tradycje sięgają okresu średniowiecza, kształtował się ewolucyjnie przez stopniowe formowanie się sejmu walnego jako stałej instytucji państwa. W okresie rozbicia dzielnicowego w XIII w. funkcjonowały wiece urzędnicze, które dotrwały do początków epoki jagiellońskiej. Na wiecach tych książę, a od 1320 r. król, spotykał się z szerokim gronem dostojników Królestwa: biskupami, wojewodami, kasztelanami, a także z ministrami (kanclerz, podkanclerzy, marszałek wielki, marszałek nadworny, podskarbi), którzy tworzyli radę królewską. Na zgromadzenia te zapraszano ogół rycerstwa, przy czym faktycznie przybywali na nie tylko nieliczni. Nie istniał jeszcze wówczas system reprezentacji oparty na instytucji poselstwa sejmikowego. Jednocześnie coraz ważniejszą pozycję zdobywał stan rycerski (szlachta), który zaczął uzyskiwać liczne przywileje gospodarcze i polityczne. Władcy polscy zmuszeni byli konsultować ze stanem szlacheckim wiele kwestii, toteż na przełomie XIV i XV w. na bazie dawnych wieców dzielnicowych zaczęły kształtować się zjazdy urzędników i szlachty poszczególnych ziem, nazywane sejmikami.

Historycy twierdzą, że wybuch wojny trzynastoletniej z zakonem krzyżackim (1454–1466) wpłynął na przyspieszenie procesu ukształtowania się sejmu z udziałem posłów ziemskich wybranych na sejmikach, w związku z koniecznością pozyskiwania środków finansowych na zaciągi wojskowe.

* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: WKaczorowski@uni.opole.pl

W 1454 r. szlachta wielkopolska wymogła na królu Kazimierzu Jagiellończyku przywilej, zwany nieszawskim, zobowiązujący króla do uzyskiwania zgody sejmików na nowe podatki i prawa. Tym samym sejmiki stały się ważnym organem współdecydującym o sprawach państwa polskiego. Na sejmikach szlachta dokonywała wyboru swoich przedstawicieli (plenipotentów), którzy uczestniczyli w spotkaniach monarchów z radą królewską w charakterze reprezentantów ogółu obywateli. W ten sposób narodził się polski sejm dwuizbowy, w którym dawna rada królewska przekształciła się w senat, a szlachecy reprezentanci ziem i prowincji uformowali izbę poselską. Należy jeszcze podkreślić, że w staropolskim sejmie występowały trzy stany sejmujące: król, senatorowie i posłowie ziemscy.

Warto postawić pytanie, czy owe trzy czynniki – król, senat i izba poselska – były sobie równorzędne, czy też, jak można oczekiwać, pozycja monarchy przeważała? Król przecież sejm zwoływał, decydował o głównym kierunku jego obrad, kierował tymi obradami i konkludował ich wyniki. Monarcha zatem jako stan sejmujący współdecydował o kształcie ustawodawstwa, jako głowa państwa, a zarazem kierujący władzą wykonawczą, podlegał parlamentarnej kontroli, przy czym pozostawał w znacznym stopniu pod kontrolą senatorów, jednocześnie jednak mógł narzucać im własne propozycje. Fakt ten uwidacznia trudną sytuację i skomplikowaną pozycję senatu, który dodatkowo podlegał silnemu naciskowi izby poselskiej. Niezależnie od podstawowych uprawnień króla, jakimi były inicjatywa zwoływania sejmu i przedstawianie jego programu w legacji na sejmiki, miał on także swoje formalne uprawnienia w samym sejmie.

W 1993 r. obchodzono w Polsce 500. rocznicę powstania dwuizbowego sejmu. Obchody tego wydarzenia historycznego stały się okazją do wielu oficjalnych uroczystości jubileuszowych, a także konferencji naukowych. W styczniu 1993 r. w Piotrkowie Trybunalskim odbyła się oficjalna inauguracja obchodów 500. rocznicy polskiego parlamentaryzmu. Odsłonięto wtedy okolicznościową tablicę upamiętniającą dzień otwarcia obrad pierwszego sejmu walnego zwołanego w Piotrkowie (28 I – 3 III 1493). Tradycyjnym miejscem zjazdów sejmowych był Piotrków, gdzie do 1657 r. sejm zebrał się 38 razy. W Krakowie w tym samym czasie zebrało się 19 sejmów, czyli połowa. Po przeniesieniu siedziby sejmów do Warszawy (1570 r.) Kraków, jako stolica państwa uświęcona kilkusetletnią tradycją koronacji królewskich, pozostał miejscem obrad sejmów koronacyjnych. Odbyło się tu ich 12. Tylko Zygmunt August w 1553 r. i Zygmunt III Waza dwukrotnie, w latach 1587/1588 i 1603, zwołali jeszcze sejmy zwyczajne w Krakowie.

Historycy i historycy państwa i prawa przez bardzo długi czas przyjmowali za dziewiętnastowiecznym badaczem dziejów parlamentaryzmu Adolfem Pawińskim, że pierwsze obrady dwuizbowego sejmu miały miejsce w Piotrkowie w 1493 r. W 1993 r. na łamach „Przeglądu Sejmowego” (nr 1,

s. 83–87) opublikowano wyniki badań przeprowadzonych na zlecenie Kancelarii Sejmu przez Antoniego Gąsiorowskiego i Wacława Uruszczaka, którzy – niezależnie od siebie – ustalili, że „Sejm w Piotrkowie w 1493 r., uważany przez *communis opinio* historyków za *Model Parliament*”, odbywał się w dniach od 28 stycznia do 3 marca 1493 r. (s. 86). W tym samym numerze „Przeglądu Sejmowego” ukazał się również artykuł Stanisława Grodziskiego, *Pięćset lat sejm polskiego. Rzut oka na stan badań* (s. 13–27). Jeszcze w 2013 r. w przygotowanej pod redakcją Ireny Kaniewskiej publikacji (*Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, Warszawa 2013) przyjęto jako cezurę *a quo* rok 1493. Czy jednak faktycznie historia sejm staropolskiego miała swój początek w 1493 r. i czy istotnie był to pierwszy dwuizbowy sejm walny, a tym samym czy polski parlamentaryzm liczy 525 lat?

Wacław Uruszczak, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, który w 1993 r. wydał opinię potwierdzającą, że pierwszy staropolski dwuizbowy sejm odbył się w Piotrkowie w 1493 r., podjął w ostatnich latach pogłębione badania nad staropolskim parlamentaryzmem, przeprowadzając ponowną analizę źródeł oraz poglądów dotychczasowej historiografii, i przekonująco uzasadnił, że pierwszy sejm dwuizbowy, a więc obradujący w składzie senatorów i posłów wybranych na sejmikach, zebrał się w Piotrkowie 9 października 1468 r., a swoje obrady zakończył 31 października tegoż roku. Tym samym – zdaniem profesora – już 550 lat temu ukształtował się na ziemiach polskich nowożytny parlamentaryzm w postaci przedstawicielskiego zgromadzenia stanowego – sejm z udziałem posłów mających pełnomocnictwa do reprezentowania swych wyborców. W. Uruszczak opublikował wyniki swoich badań w 2012 r. (*Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurk, t. 2, Kraków 2012, s. 1033–1056), a następnie w formie broszury wydanej przez Wydawnictwo Sejmowe z okazji 550. rocznicy dwuizbowego sejm polskiego (*Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, Warszawa 2018).

W związku z wprowadzeniem przez W. Uruszczaka do obiegu naukowego tezy, że rok 1468 można uznać za początek polskiego parlamentaryzmu, Kancelaria Sejmu zleciła profesorowi przygotowanie opinii na ten temat. Opinia, sporządzona 16 października 2017 r., została upubliczniona na łamach „Przeglądu Sejmowego” 2018, nr 1, s. 194–208. Teza opinii brzmi: „Jako historyk polskiego parlamentaryzmu, którego kompetencje potwierdzają liczne prace [...], oświadczam, że rok 1468 należy uznać za początek polskiego rozwiniętego parlamentaryzmu w znaczeniu istnienia i działania od tego roku w Królestwie Polskim sejm, funkcjonującego stale i opartego na instytucji poselstwa, a więc z udziałem posłów wybranych na sejmikach i umocowanych do reprezentowania wyborców. Sejmy tego rodzaju istniały

aż do końca I Rzeczypospolitej, która utraciła niepodległość w następstwie rozbiorów w końcu XVIII w.” (s. 194). W konkluzji opinii W. Uruszczak skonstatował: „Zaprezentowane stanowisko i wskazane na jego poparcie dowody źródłowe znalazły akceptację w polskiej historiografii. W szczególności przyjął je prof. Sławomir Gawlas, znakomity historyk mediewista, wytrawny znawca dziejów Polski jagiellońskiej, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego. W studium *Początki polskiego sejmu: problemy i dyskusje* [w: *Systemy reprezentacji i parlamentaryzm w Europie Środkowej w rozwoju historycznym*, red. A. Barciak, Katowice–Zabrze 2016, s. 127–140 – W.K.] S. Gawlas uznał datę 1468 r. jako datę najstarszego «dwuizbowego» sejmu za «dobrze uzasadnioną». Analogicznie aprobując wypowiedział się na ten temat prof. Andrzej Nowak w III tomie *Dziejów Polski*, wydanym w 2017 r. [*Dzieje Polski*, t. 3: 1340–1468. *Królestwo zwycięskiego orła*, Kraków 2017, s. 432–435 – W.K.]. Wyraził on pogląd, że właśnie w 1468 r. «polski parlamentaryzm przybiera swą dojrzałą, trwającą w następnych wiekach postać». Opinie te potwierdzają w pełni tezę niniejszej ekspertyzy” (s. 208).

Należy zaznaczyć, że informację na temat dwuizbowego sejmu w 1468 r. podał już Jan Długosz (*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. XII: 1462–1480, Warszawa 2006, s. 230), następnie potwierdzili ją kronikarze i historycy XVI w., m.in. Marcin Bielski (zm. 1575) oraz Marcin Kromer (zm. 1589), wymienieni w publikacjach W. Uruszczaka. Takie stanowisko prezentował również Jan Andrzej Krasiński (1550–1612), pisarz humanistyczny, historyk, w dziele *Polonia...*, Bolonia 1574, przełożonym na język polski i wydanym przez Stanisława Budzińskiego (*Jana Krasińskiego Polska czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI oraz materiały do panowania Henryka Walezjusza*, Warszawa 1852). Autor m.in. stwierdził: „Godność senatorska jest bardzo dawną; a posłowie ziemscy dopiero za Kazimierza III w r. 1468 ustanowieni: gdy bowiem król na zjeździe Małej Polski z mieście Wiślicy dla zapłacenia żołnierza pruskiego żądał poboru od stanów pruskich, wówczas to oświadczyły, iż w sprawie tak ważnej nic bez zezwolenia Wielkiej Polski stanowić nie mogą. Wtedy król wraz z panami radą uchwalił, aby każda ziemia dwóch posłów na sejm piotrkowski posłała, dla uchwalenia wraz z królem i senatem umiarkowanego poboru. Z czasem władza posłów ziemskich tak dalece wzrosła, że teraz mają udział nie tylko w uchwalaniu podatku, lecz i we wszystkich sprawach Rzeczypospolitej; a żaden sejm bez ich przyczynienia się prawnej mocy mieć nie może. Oni są przy królach stróżami powszechnej wolności” (s. 74).

Formalnym zakończeniem procesu formowania się dwuizbowego sejmu walnego stała się konstytucja radomska *Nihil novi* z 30 maja 1505 r. „O nieuchwalaniu konstytucji bez zgody senatorów i posłów ziemskich” (*De non faciendis constitutionibus sine consensu consiliariorum et nuntiorum terrestrium*): „Ponieważ prawa ogólne i ustawy dotyczą nie pojedynczego człowieka, ale ogółu narodu, przeto na tym walnym sejmie radomskim wraz

ze wszystkimi Królestwa naszego prałatami, radami i posłami ziemskimi za słuszne i sprawiedliwe uznaliśmy, jakoż postanowiliśmy, iż odtąd na potomne czasy nic nowego (*nihil novi*) stanowionym być nie ma przez nas i naszych następców, bez wspólnego zezwolenia senatorów i posłów, co byłoby ujmą i ku uciążeniu Rzeczypospolitej oraz szkodą i krzywdą czyjąkolwiek tudzież zmierzało ku zmianie prawa ogólnego i wolności publicznej” (*Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego*, zebrał i oprac. J. Sawicki, t. 1, cz. 1, Warszawa 1952, s. 114). Konstytucja *Nihil novi* z 1505 r. usankcjonowała równouprawnioną w stosunku do możnowładczego senatu rolę izby poselskiej. Odtąd zgoda posłów ziemskich była konieczna do ustanowienia każdego nowego prawa. Sejm w Radomiu przyniósł zatem dalsze zwycięstwo szlachcie, ustalając ostatecznie podstawowe formy ustrojowe Rzeczypospolitej. Konstytucja radomska, mimo kompromisowej treści, stanowiła duży sukces tak średniej szlachty, jak i idei jednolitości stanu szlacheckiego. Po 1505 r. szlachta stała się głównym gospodarzem Rzeczypospolitej, przez swoich przedstawicieli pełniąc suwerennie najwyższą władzę ustawodawczą.

Profesor Uruszczak zakończył swoje rozważania na temat najstarszego dwuizbowego sejm walnego koronnego w Piotrkowie w 1468 r. konkluzją: „W 2018 r. przypadnie pięćset pięćdziesiąta rocznica tego wydarzenia. Nie powinna ona minąć bez oficjalnego echa” (zob. *Najstarszy sejm...*, Warszawa 2018, s. 30). Postulat ten został zrealizowany w sposób należyty przede wszystkim przez Sejm, jak również przez inne instytucje państwowe. Ranga 550. rocznicy powołania dwuizbowego sejm znalazła właściwy wyraz w wielu oficjalnych uroczystościach. Obchody rocznicowe zainaugurowała zorganizowana pod patronatem Marszałka Sejmu Marka Kuchcińskiego na Zamku Królewskim w Warszawie 27 kwietnia 2018 r. konferencja poświęcona 550-leciu parlamentaryzmu polskiego. W konferencji oprócz Marszałka Sejmu uczestniczyli także wicemarszałkowie Beata Mazurek i Ryszard Terlecki. Ponadto Sejm reprezentowali: szef Kancelarii Agnieszka Kaczmaraska i zastępcy: Adam Podgórski oraz Dariusz Salamończyk. Warto podkreślić, że prof. W. Uruszczak wziął udział w obradach konferencji jako panelista, wygłaszając referat *Pierwszy sejm walny „dwiizbowy” w Piotrkowie od 9 do 31 października 1468 r.*, oraz jako prowadzący jedną z jej części. 5 lipca 2018 r. zaprezentowano w Sejmie wydany przez Poczta Polską z okazji jubileuszu 550-lecia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej okolicznościowy znaczek pocztowy obrazujący obrady sejm z czasów Zygmunta III Wazy.

6 lipca 2018 r. na Zamku Królewskim w Warszawie Marszałek Sejmu Marek Kuchciński dokonał otwarcia wystawy zatytułowanej „550-lecie parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”. Z okazji tegorocznych obchodów na wystawie zgromadzono kilkaset eksponatów, w tym m.in.: starodruki, mapy, laski marszałkowskie i rękopisy.

8 lipca 2018 r. w Kole nad Wartą zorganizowano uroczystości upamiętniające 550-lecie parlamentaryzmu Rzeczypospolitej z udziałem Marszałka Sejmu. Koło nad Wartą od XV do XVII wieku było miejscem wielkopolskich sejmików generalnych poprzedzających sejmy walne. Według przekazu Jana Długosza 1 lipca 1468 r. król Kazimierz Jagiellończyk przybył do miasta, by 13 lipca obradować z rycerzami wielkopolskimi nad zebraniem funduszy dla wojska po zwycięsko zakończonej wojnie trzynastoletniej. W trakcie uroczystości w Kole nastąpiło odsłonięcie okolicznościowej tablicy upamiętniającej wydarzenia sprzed pół tysiąca lat.

Główne obchody 550-lecia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej miały miejsce 13 lipca 2018 r. Na dziedzińcu Zamku Królewskiego w Warszawie odbyło się uroczyste Zgromadzenie Narodowe z udziałem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, marszałków Sejmu i Senatu, Prezesa Rady Ministrów, posłów i senatorów, zagranicznych gości oraz dostojników kościelnych. Prezydent Andrzej Duda w swoim wystąpieniu zaznaczył, że „Sejm Rzeczypospolitej zawsze stanowił jedną z głównych instytucji naszego państwa i stanowi ją wraz z Senatem do dzisiaj”. Zgromadzenie Narodowe na Zamku Królewskim w Warszawie miało wyjątkową oprawę, uświetniającą nie tylko 550. rocznicę powstania dwuizbowego sejmku, ale także 100. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę.

W Parlamencie Europejskim w Strasburgu 2 października 2018 r. odbył się wernisaz wystawy poświęconej historii polskiego parlamentaryzmu. Uroczystego otwarcia dokonali Marszałek Sejmu Marek Kuchciński oraz wiceprzewodniczący Parlamentu Europejskiego prof. dr hab. Zdzisław Krasnodębski. Na wystawie wyeksponowano 11 plasz prezentujących najważniejsze wydarzenia w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w., jak najstarszy pierwszy sejm dwuizbowy w Piotrkowie w 1468 r. czy uchwalenie Konstytucji 3 Maja 1791 r. Głównym założeniem organizatorów było zaakcentowanie polskiego dorobku parlamentarnego w europejskim kontekście i przybliżenie go poprzez przygotowaną ikonografię.

W program inicjatyw rocznicowych wpisały się również obchody 550-lecia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej zorganizowane 5 października 2018 r. w Piotrkowie Trybunalskim – mieście obrad pierwszego dwuizbowego sejmku oraz Trybunału Koronnego. Uroczystości rozpoczęły się mszą św. w kościele pw. św. Jakuba, gdzie modlono się m.in. przed obrazem Matki Bożej Trybunalskiej, patronki parlamentarzystów. Po mszy św. została odsłonięta na Placu Zamkowym w Piotrkowie Trybunalskim tablica upamiętniająca 550-lecie parlamentaryzmu Rzeczypospolitej. Na obelisku umieszczono napis: „1468–2018. Salus Rei Publicae Suprema Lex [Dobro Rzeczypospolitej Najwyższym Prawem]”.

Godny podkreślenia jest fakt, że również Wydawnictwo Sejmowe włączyło się w obchody 550-lecia polskiego parlamentaryzmu, wydając kilka

wartościowych publikacji z zakresu historii sejmu polskiego. Na początku tego roku wydano dwa kalendarze ścienne prezentujące bogaty materiał ikonograficzny ukazujący ewolucyjny rozwój polskiego sejmu. Na szczególną jednak uwagę zasługuje okazały album (M. Kornat, W. Uruszczak, *550 lat parlamentaryzmu Rzeczypospolitej*, Kancelaria Sejmu, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018, ss. 337), godny polecenia zarówno przedstawicielom nauk historycznych, prawniczych, politologicznych, jak i wszystkim osobom zainteresowanym dziejami parlamentaryzmu. Ważną publikacją jest także dwujęzyczna praca Dariusza Kupisza (*Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie polskiego sejmu dwuizbowego. From Piotrków to Warsaw. 550th anniversary of the Polish bicameral sejm*, Kancelaria Sejmu, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018, ss. 127), kierowana w dużym stopniu do czytelników zagranicznych. Na koniec warto odnotować broszurę autorstwa Waclawa Uruszczaka (*Najstarszy sejm walny koronny „dwiuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, Kancelaria Sejmu, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018, ss. 30).

Podsumowując powyższą refleksję historyczną, należy zaakcentować, że sejm Królestwa Polskiego, a następnie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zapewniał szlachcie koronnej i litewskiej rzeczywisty współdział w sprawowaniu władzy i ugruntował demokratyczny model ustrojowy. Sejm był najwyższym organem władzy, bez którego król nie mógł stanowić nowych praw. Mieszany ustrój (*monarchia mixta*) Rzeczypospolitej (monarchiczno-republikański) dał Europie pierwszą konstytucję (3 maja 1791), opartą na praktykowanym do dzisiaj trójpodziale władzy, uznawanym za jedną z gwarancji państwa prawa. Obchodzona w tym roku uroczystość 550. rocznica pierwszego dwuizbowego sejmu potwierdza doniosłość i potrzebę kontynuowania badań nad dziejami i dorobkiem polskiego parlamentaryzmu, których wyniki powinny być szeroko eksponowane również w międzynarodowym obiegu naukowym. Polska bowiem należy do państw europejskich mogących szczycić się wielowiekowymi tradycjami parlamentarnymi.